

**КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЛЬНА СПРЯМОВАНІСТЬ БУКВАРЯ
Л. С. ВАВІНОЇ У НАВЧАННІ ПЕРШОКЛАСНИКІВ ІЗ РОЗУМОВОЮ
ВІДСТАЛІСТЮ**

У статті наголошено на важливості розробки навчально-методичного забезпечення початкової ланки навчальних закладів для дітей з особливостями психофізичного розвитку різних нозологій як одній з умов модернізації сучасної спеціальної шкільної освіти України, розкрито особливості психофізичного, зокрема мовленнєвого, розвитку дітей із розумовою відсталістю, здійснено науково-теоретичний і навчально-методичний аналіз корекційно-розвивальної спрямованості букваря для роботи з першокласниками зазначеної категорії у текстовому та позатекстовому компонентах.

Ключові слова: першокласники з розумовою відсталістю, підручникотворення, буквар, корекційно-розвивальна спрямованість.

**КОРРЕКЦИОННО-РАЗВИВАЮЩАЯ НАПРАВЛЕННОСТЬ БУКВАРЯ
Л. С. ВАВИНОЙ В ОБУЧЕНИИ ПЕРВОКЛАСНИКОВ С
УМСТВЕННОЙ ОТСТАЛОСТЬЮ**

В статье сделан акцент на необходимости разработки учебно-методического обеспечения начального звена учебных заведений для детей с особыми образовательными потребностями различных нозологий, как одного из условий модернизации современного специального школьного образования Украины; раскрыты особенности психофизического, в т. ч. и речевого, развития, детей с умственной отсталостью; произведен научно-теоретический и учебно-методический анализ коррекционно-развивающей направленности букваря для работы с первоклассниками указанной категории в текстовом и внетекстовом компонентах.

Ключевые слова: первоклассники с умственной отсталостью, учебник, букварь, коррекционно-развивающая направленность.

**CORRECTION AND DEVELOPING DIRECTION OF PRIMERY
BOOK BY L. S. BAVINA IN TRAINING OF FIRST-GRADERS WITH
MENTAL RETARDATION**

The article emphasizes the need to develop educational and methodological support for the primary link of educational institutions for children with special educational needs of various nosologies as one of the conditions for modernizing the modern special school education in Ukraine. It is emphasized that pupils with mental retardation due to the damage to the cerebral cortex have a persistent and irreversible impairment of cognitive activity, there is a significant inadequacy of the motivational, regulatory deficiency, unformed operational components of speech activity, gross violations of the overall dynamic organization of speech, which requires a constant systematic psycho- and logocorrectional support. The article is devoted to the scientific-theoretical and educational-methodical analysis of the corrector-developing orientation of the primery book for working with first-graders of the specified category in text and extra-textual components. It was ascertained that the primery book fully satisfies the educational needs of pupils, takes into account their age, psychophysical, social and cultural characteristics; Training material is characterized by practicality, internal consistency, unity of text, methodological integrity, interactivity, flexibility submitted assignments. It is noted that the semantic defect is the leading factor in the structure of systemic speech underdevelopment in the case of mental retardation, which is expressed in the difficulties of mastering the lexical, derivational and grammatical knowledge, so the letter provides step-by-step work not only in forming the skills of correct, expressive, fast, accurate, conscious reading, but also enrich the vocabulary, practicing different grammatical categories, basic skills of word formation and inflection, to develop of coherent speech.

Keywords: first-graders with learning disabilities, a primery book, pupil, correctional and developing directions.

Постановка проблеми. Модернізація загальної структури, змісту та організації спеціальної освіти на Україні можлива лише за умов невтомної

праці людей-подвижників, серед яких вагомий відсоток тих, хто тривалий час пропрацював на ниві науково-методичної діяльності, зокрема в Інституті спеціальної педагогіки НАПН України. Однією з таких постатей є Людмила Сергіївна Вавіна – визначний педагог, яка минулого року відзначила свій 80-річний ювілей. У науково-практичному доробку Людмили Сергіївни значна кількість праць з олігофрено-, тифлопедагогіки та логопедії, у т. ч. навчальні програми, різноманітні посібники для фахівців і батьків дітей з особливостями психофізичного розвитку, читанки та букварі.

Актуальність дослідження. Питання підручникотворення були та залишаються актуальними як для загальної, так і спеціальної освіти (С. Бондаренко, Е. Данілавичюте, Я. Кодлюк, В. Ледньов, В. Паламарчук, Л. Прохоренко, О. Савченко, Т. Сак, Н. Тализіна, Л. Трофименко, О. Чеботарьова, Т. Хорошковська та ін.). Особливо вагоме місце у науці та практиці корекційного спрямування займає розробка підручників для початкової ланки навчальних закладів для дітей з особливостями психофізичного розвитку різних нозологій [3, 4]. Першою книгою, з якою знайомляться учні підготовчих (перших) класів, є буквар, що створює підґрунтя для подальшого комплексного опанування школярами рядом освітніх галузей – «Мови і літератури», «Математика», «Природознавство», «Суспільствознавство», «Здоров'я та фізична культура», «Технології» та «Мистецтво».

Зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Інтеграція у світовий освітній простір потребує вирішення стратегічних питань розробки якісного програмно- та навчально-методичного забезпечення в рамках дитиноцентричного та компетентнісного підходів. Створений Л. Вавіною буквар [1] у повній мірі відображає реалізацію як науково-теоретичних, так і методологічно-практичних завдань, що виконувалися у межах двох комплексних науково-дослідних тем підрозділу Інституту спеціальної педагогіки НАПН України: «Науково-методичне забезпечення навчання розумово відсталих дітей різних вікових груп» (2009–2011 рр., номер державної

реєстрації 0112U000286) та «Удосконалення змісту і форм навчання розумово відсталих дітей в умовах реформування спеціальної освіти» (2012–2014 рр., номер державної реєстрації 0112U000590).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для сучасної парадигми шкільної освіти у контексті розвивального навчання (П. Гальперін, В. Давидов, Д. Ельконін, Л. Занков, З. Калмикова, Н. Салміна, І. Якіманська та ін.) притаманне відображення навчально-методичних, загально-дидактичних і психолого-педагогічних аспектів навчально-виховного процесу саме у змістовому наповненні підручників. Поняття, основні структурні компоненти, функції, модель реалізації процесуально-технологічного поля сучасного підручника корекційно-розвивального спрямування вже були репрезентовані в одній із наших публікацій [3], тому в рамках цієї статті зазначимо, що розробка букварів для дітей з особливостями психофізичного розвитку надзвичайно відповідальна і досить складна справа, якою у спеціальній вітчизняній освіті займалися як окремі автори [1, 2], так і цілі творчі колективи [5, 6].

Визначення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас для дітей із порушеннями розумового розвитку таке навчальне видання для вивчення предмета «Українська мова» в освітній галузі «Мови і література» у тісному взаємозв'язку науки та практики було створено вперше.

Методологічне значення. Загалом наукове дослідження являє собою процес вивчення, експерименту та перевірки теорії для отримання наукових знань і реалізується як у фундаментальних, так і прикладних дослідженнях. Ґрунтовна науково-теоретична основа проведеного Л. Вавіною дослідження, прогностичний аналіз щодо оптимізації змісту навчального видання, дозволила Людмилі Сергіївні створити буквар, який максимально повно враховує вікові, загальні психофізичні особливості першокласників із розумовою відсталістю та відповідну методику початкового навчання української мови у спеціальних загальноосвітніх навчальних закладах (F 70).

Виклад основного матеріалу. Перехідний період (дошкільне дитинство → шкільне навчання) у дітей, за умов навіть звичайного онтогенезу,

пов'язаний зі стресовим станом і значним посиленням навантаження на центральну нервову систему внаслідок психофізіологічної адаптації до нових умов життєдіяльності, формування нових стереотипів поведінки, елементарних навичок довільної саморегуляції та самоконтролю (О. Балашова, С. Іваненко, Н. Корсакова, Н. Куїнджі, Ю. Мікадзе та ін.). В учнів із розумовою відсталістю, через органічне ураження кори головного мозку, відбувається стійке та незворотнє порушення пізнавальної діяльності (конкретність і поверховість мислення, порушення операцій узагальнення та абстрагування, аналітико-синтетичних функцій), незрілість емоційно-вольової сфери, спостерігаються значна недостатність мотиваційного (зниження потреби, інертність у мовленнєвому спілкуванні), дефіцитарність регуляційного (відсутність планування та контролю виконуваних дій), несформованість діяльнісного (порушення смислового, мовного, сенсо-моторного рівнів мовленнєвого висловлювання) компонентів, грубі порушення загальної динамічної організації мовлення, що потребує постійного, систематичного психо- та логокорекційного супроводу (О. Гопіченко, Г. Дульнев, Л. Вавіна, Т. Єгорова, І. Єременко, Л. Занков, І. Карлін, Н. Кравець, Р. Лалаєва, К. Лоне, В. Лубовський, Г. Мерсіянова, В. Петрова, М. Певзнер, М. Савченко, Є. Соботович, В. Синьов, М. Стразулла, У. Ульєнкова, Р. Юрова).

Саме тому створення навчально-методичного забезпечення для зазначеної категорії школярів, з метою досягнення високого коригуючого ефекту, потребує врахування зазначених особливостей їх психофізичного розвитку. Розроблений Л. Вавіною буквар [1] у повній мірі задовольняє освітні потреби учнів, враховує їх вікові, психофізичні, соціальні та культурні особливості. Навчальний матеріал у змісті букваря характеризується практичністю, внутрішньою узгодженістю і текстовою єдністю. Він доступний, чітко структурований, науково обґрунтований і досить повно конкретизований у своєму змістовому наповненні. Буквар характеризують зручний макет, доступність і простота у використанні, методологічна цілісність, зрозумілі, посилені для виконання першокласниками із розумовою відсталістю інструкції,

інтерактивність, різноманітність, гнучкість, дидактична доцільність завдань, що допомагає створити під час уроків атмосферу гри, навчати невимушено, враховувати ступінь працездатності, мотивувати школярів до вивчення тієї чи іншої букви.

Буквар має чітку логічну структуру і включає як текстовий, так і позатекстовий (ілюстративний матеріал) компоненти.

По тексту букваря використовуються вдало продумані умовні позначення (наголос, приголосний, голосний звук, пропущена буква, знак питання), що допомагає сформувати у дітей образне запам'ятовування, полегшити орієнтацію на сторінках книги, засвоїти загальноприйнятту наукову термінологію. Для зручності викладу та кращого розмежування тієї чи іншої інформації в букварі застосовуються звичайний, жирний шрифт і виділення кольором, що дозволяє посилити емоційність і виразність пропонованого матеріалу, диференціювати відповідні навчальні дані.

Кожна сторінка букваря містить малюнки, які не переобтяжують навчальний матеріал, а деталізують, конкретизують і супроводжують його. Зображення виконані в одному стилі, з використанням яскравих, переважно основних, кольорів, що створює гармонійну єдність навчального видання, удосконалює сенсорно-перцептивну сферу першокласників, стимулює процеси інтелектуалізації та вербалізації, сприяє інтеріоризації та екстеріоризації знань, забезпечує активізацію та формування продуктивного мислення, значно підвищує мотивацію пізнавальної діяльності, інтерес до навчального предмета.

Предметні зображення допомагають учням встановити зв'язок між предметом і його вербальним позначенням, уточнюючи таким чином категоріальний рівень лексичних узагальнень. Сюжетні картинки ілюструють знайомі події зі світу людей і природи, сприяють розвитку зв'язного діалогічного та описового мовлення. Загалом ілюстративний матеріал логічно розміщений, вдало використаний та відповідає санітарно-технологічним, естетичним і морально-етичним нормам, сприяє розвитку емоційно-вольової

сфери, моральному вихованню учнів шляхом оцінювання вчинків героїв, ситуацій і подій, елементарному розкриттю власних почуттів та переживань.

За допомогою букваря першокласники вчаться працювати зі схемами складового та синтаксичного аналізу, розуміти поняття наголосу, диференціювати слово та речення, пунктуаційні знаки (знак оклику та питання), що формує образне мислення, швидкість реакції, мимовільне запам'ятовування. Логічним продовженням викладання і креслення схем є виконання графічних вправ на зображення предметів простих форм і графічних елементів за опорними крапками чи пунктиром, під час яких розвивається зорове сприймання та увага, оптико-просторове орієнтування, окомір і зорово-моторна координація.

Послідовність вивчення школярами букв обумовлена поетапністю ознайомлення з графічними елементами, запропонованими за принципом «від простого до складного», а також звуковимовними можливостями дітей. Робота з буквами передбачає оволодіння учнями навичками часткового (визначення першого, останнього звука), повного звукового (визначення кількості звуків і їх послідовності в слові), складового (позначення кількості та послідовності складів) та звуко-буквеного аналізу і синтезу на предметному та графічному матеріалі, з використанням речень, слів і складів. Особлива увага приділена диференціації приголосних і голосних, йотованих букв, які оптично схожі або звукове позначення яких викликає певні труднощі у вимові школярів. Такі завдання дозволяють удосконалити звуко-складову та ритміко-інтонаційну структуру мовлення, розвинути зорову увагу та пам'ять.

Читання прямих та обернених складів, слів різноманітної складності, речень і текстів різної інформативної ємності поступово дозволяє сформувати правильність, виразність, швидкість, точність, а головне, усвідомленість. Цікавим та корисним видом роботи для вироблення зорової уваги, усвідомлення прочитаного для першокласників із розумовою відсталістю є рецептивна антиципація на матеріалі спільних початкових букв і складів.

Провідним у структурі системного мовленнєвого недорозвитку при розумовій відсталості є саме семантичний дефект, труднощі оволодіння лексичними, дериваційними і граматичними знаннями, що вказує на необхідність проведення цілеспрямованої роботи з розвитку лексичної та граматичної складових мовлення. Підручник виступає додатковим джерелом інформації, адже у букварі учні мають змогу ознайомитись з рядом лексичних тем, відповідно уточнюючи та розширюючи власні уявлення про предмети та явища оточуючого світу, їх ознаки та основні дії. Буквар характеризується адаптивністю – вчитель, враховуючи контингент класу, може з легкістю адаптувати пропонований навчальний матеріал під різні освітні завдання.

Першокласники на практичному рівні оволодівають конкретними (меблі, шкільне приладдя, спортивний інвентар, іграшки, професії, робочі інструменти, овочі, фрукти посуд, продукти, свійські тварини, дикі тварини і птахи, одяг, взуття) та абстрактними (дні тижня, місяці, пори року) узагальнюючими поняттями, вчать диференціювати їх, розрізняти предмети у межах однієї чи кількох видо-родових груп, що надзвичайно корисно для подолання вербальних парафазій.

Завдання з елементарного морфологічного аналізу на практичному рівні дає змогу учням не лише опанувати навички прикметникового словотворення від іменників, а й зрозуміти значення похідних слів («молочні» (продукти) утворене від слова «молоко»), усвідомити різницю між семантично схожими словами (наприклад, кухонний – чайний (посуд), а надалі доречно, відповідно до мовних законів лексичної системності, використовувати їх у власному мовленні).

Буквар також дає змогу збагатити предикативний словник школярів на позначення побутових (на кухні, на відпочинку, режимні моменти тощо), а також навчальних дій. Робота з паронімами (жити – шити) та зі словами-омографами дає змогу учням усвідомити важливість наголосу (плáчу – плачú), бути уважнішими до графічного та семантичного оформлення слова. Першокласники диференціюють дії на позначення способів збирання овочів і

фруктів (висмикує – зриває – збирає), дієслова теперішнього та минулого часу, жіночого та чоловічого роду, що є засобом подолання різного виду аграматизмів.

Буквар пропонує учням для читання і такий мовленнєвий матеріал, який був вже знайомим із дошкільного віку, зокрема, народні казки «Курочка Ряба», «Ріпка», авторські казки та оповідання («Як хліб на стіл прийшов», «Про двох цапків», «Дві кізочки» тощо). Це, своєю чергою, вже задалегідь створює для першокласників із розумовою відсталістю ситуацію успіху, активізує довготривалу пам'ять, розвиває зв'язне мовлення. Пропоновані в книзі серії послідовних картинок сприяють руйнуванню мовленнєвих стереотипів (запитання – відповідь), подоланню виникнення випадкових асоціацій, відсутності чи спотворення складних смислових взаємозв'язків, фрагментарності та відсутності цілісності тексту, таким чином прискорюючи обробку мовленнєвої інформації, допомагаючи відновленню логічної побудови, просторових і часових відношень, встановленню причинно-наслідкових зв'язків між окремими частинами літературного твору.

У букварі в повній мірі здійснена реалізація виховних можливостей першокласників із розумовою відсталістю, чітко простежується практична спрямованість навчального матеріалу та його нерозривний зв'язок із життям. Удосконаленню зв'язного мовлення, формуванню навичок соціалізації та партнерства сприяє уточнення знань школярами мовленнєвого етикету (ввічливі слова), культурно-гігієнічних навичок, правил безпечної поведінки на дорозі, етичних правил поводження в магазині, у транспорті, діалоги, спрямовані на взаємодію у навчанні, вироблення толерантності, співчуття, поваги як до себе, так і до інших.

За допомогою букваря учні знайомляться з елементами народознавства, зокрема з деякими народними святами (Різдво, Великдень, Водохреще, Трійця) та їх звичаями, державними символами України (гімн, герб, прапор), поняттям родовідного дерева. Українознавче наповнення змісту підручника сприяє розумінню культурної спадщини та цінностей соціально-культурного

середовища. Така інтегративність букваря дає змогу розширити міжпредметні зв'язки, а також врахувати попередній життєвий досвід школярів.

Висновки. Отже, найважливішими завданнями підручника є забезпечення навчально-виховного та корекційно-розвивального впливів на особистість кожного учня з особливими освітніми потребами, прогнозування можливих шляхів подальшої реалізації суспільних і особистісних освітніх запитів школярів. Розроблений Л. Вавіною буквар у повній мірі вирішує поставлені завдання, відповідає рівню вивчення навчального предмета «Українська мова» та належній навчальній програмі. Корекційно-розвивальна спрямованість букваря для роботи з розумово відсталими першокласниками реалізується шляхом вироблення у дітей пізнавальної та мовленнєвої активності, розвитку мотиваційної сфери, психомовленнєвих функцій та операцій, особистісних, емоційно-вольових якостей, системи ціннісних орієнтацій, життєвої компетенції загалом.

Література:

1. Вавіна Л. С. Буквар : для підготовч., 1 кл. спец. загальноосв. навч. закл. для розумово відсталих дітей [Текст] / Л. С. Вавіна. – К. : «Інкунабула», 2013. – 208 с.
2. Ляшенко Н. В. Стежинка. Буквар. Підготовчий клас : для спец. загальноосвіт. навч. закл. інтенсивної пед. корекції [Текст] / Н. В. Ляшенко. – К. : Інкунабула, 2013. – 191 с. : іл.
3. Рібцун Ю. В. Актуальні питання сучасного підручникотворення у спеціальній освіті дітей із тяжкими порушеннями мовлення [Текст] / Ю. В. Рібцун // Педагогічний часопис Волині [журн.]. – 2016. – № 1 (2). – С. 116–122.
4. Рібцун Ю. В. Корекційно-розвивальна спрямованість підручника з образотворчого мистецтва [Текст] / Ю. В. Рібцун // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. пр. / [ред. кол. ; голов. ред. – О. М. Топузов]. – К. : Педагогічна думка, 2016. – Вип. 17. – С. 412–419

5. Савченко М. А. Буквар [Текст] : підруч. для підготов.-перш. кл. шк. для дітей з важкими порушеннями мови / М. А. Савченко, А. А. Колупаєва, Л. С. Калатало; заг. ред. М. С. Вашуленко. – К. : Форум, 2001. – 174 с. : іл.

6. Шеремет М. К. Буквар [Текст] : проб. підруч. для підготов. кл. шк. глухих / М. К. Шеремет [та ін.]. – Ірпінь : ВТФ «Перун», 1995. – 160 с. : іл.

References:

1. Vavina, L. S. (2013). *Bukvar* [Primer]. Kyiv: «Inkunabula».

2. Ljashenko, N. V. (2013). *Stezhinka. Bukvar* [Primer. Road]. Kyiv: «Inkunabula».

3. Ribcun, Ju. V. (2016). *Aktual'ni pitannja suchasnogo pidruchnikotvorennja u special'nij osviti ditej iz tjazhkimi porushennjami movlennja* [Current issues of modern textbooks in special education for children with severe speech disorders]. *Pedagogichnij chasopis Volini, 1* (2), 116–122.

4. Ribcun, Ju. V. (2016). *Korekcyjno-rozvival'na sprjamovanist' pidruchnika z obrazotvorchogo mistectva* [Correctional and developmental orientation textbook fine arts]. *Problemi suchasnogo pidruchnika, 17*, 412–419.

5. Savchenko, M. A., Kolupaeva, A. A., Kalatalo, L. S. (2001). *Bukvar* [Primer]. Kyiv: «Forum».

6. Sheremet, M. K. (1995). *Bukvar* [Primer]. Irpin' : VTF «Perun».